

Dordtologie en de Gemeentelijke Onderzoeksagenda Archeologie

Sinds de invoer van de nieuwe Wet op de Archeologische Monumentenzorg in september 2007 is de uitvoer van archeologisch onderzoek in Nederland wettelijk geregeld. Gemeenten moeten zelf zorg dragen voor het behoud van archeologische waarden op de plek zelf (*in situ*), beleid opstellen en dit opnemen in de bestemmingsplannen. Als de gemeente onderzoek verplicht stelt, is het conform de wet de veroorzaker/verstoorder die voor dit onderzoek betaalt.

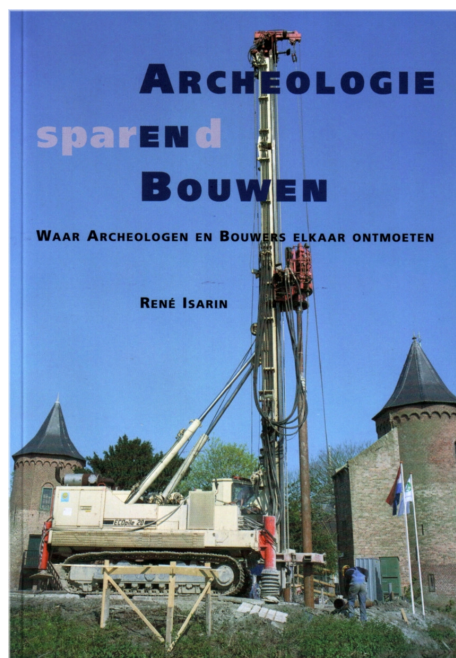

Behoud op de plek zelf stelt de archeologie meteen voor een dilemma: met rust laten is het beste behoud, maar we worden er tegelijkertijd met z'n allen ook niet wijzer van. Archeologen zijn van nature nieuwsgierig - het zijn net mensen - en willen meer te weten komen over het ontstaan en de ontwikkeling van stad en land en daar ook de resultaten van laten zien. In zijn hart graaft de archeoloog nog steeds het liefst op, maar het hoofd (en de wetgeving) remt deze passie meer en meer af.

Behoud op de plek zelf is meestal ook de goedkoopste optie voor een initiatiefnemer: verstoort zo min mogelijk, dan is er weinig tot geen onderzoek nodig. Kijk of er alternatieve funderingstechnieken mogelijk zijn, minder funderingspalen, met andere woorden pas een

plan waar mogelijk aan en probeer archeologievriendelijk te bouwen.

Maar behoud kent nog een tweede optie: door de waarden juist wel te onderzoeken, te documenteren en te beheren (*ex situ*). Dit betekent wel dat de oorspronkelijke context - het bodemarchief - verloren gaat, want opgraven is vernietigen. Maar het onroerende bodemarchief wordt dan verantwoord omgezet in een roerend papieren en/of digitaal archief. Gezien de wettelijke plicht binnen 2 jaar het onderzoek te publiceren en alle gegevens aan een depot over te dragen, is er ook binnen afzienbare termijn nieuwe informatie beschikbaar. En dat is waar het in het verleden meestal aan schortte. Het beschikbare geld was net voldoende voor het veldwerk buiten, waardoor er voor de verdere uitwerking aan het bureau en voor publicatie en publiekspresentatie geen mogelijkheden meer waren. Veel belangrijk onderzoek ligt nog onuitgewerkt en ongepubliceerd 'op de plank'. Voor Dordrecht zijn dat bijvoorbeeld de onderzoeken op het MOK-veld in Dubbeldam (1990), aan de kop van de Wijnstraat (1995) en op het Statenplein (1997-2001). Alle opgravingsgegevens en het vondstmateriaal zijn er nog: Doornroosje snakt naar haar prins.

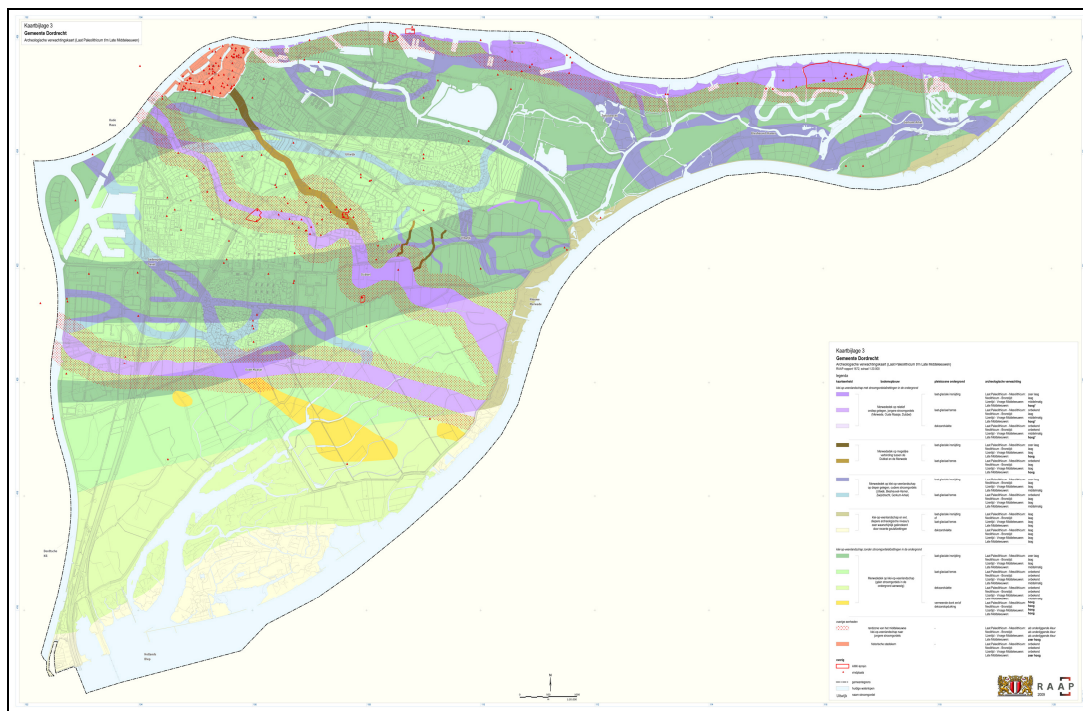

De essentiële vraag bij behoud en meteen het probleem is natuurlijk welke archeologische waarden het behouden waard zijn? En moet dat dan echt op de plaats zelf (*in situ*) of mag gedocumenteerd verwijderd worden (*ex situ*)? En wie bepaalt de behoudenswaardigheid?

Voor het waarderen van een archeologische vindplaats wordt in Nederland gebruik gemaakt van de waarderingstabel zoals die is opgenomen in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, de KNA. Deze norm is ingesteld in 2002 en archeologische bedrijven zijn wettelijk verplicht deze norm toe te passen. Uiteindelijk is het de gemeente die besluit wat zij het behouden waard vindt. De criteria voor zo'n besluit legt de gemeente in grote lijnen vast in het beleid voor archeologie en deels in de bestemmingsplannen en in de Erfgoedverordening.

Een ander instrument dat de gemeente kan inzetten is de gemeentelijke onderzoeksagenda archeologie. In Nederland kennen we al langer de NOaA, de nationale onderzoeksagenda archeologie. De NOaA geeft een actueel overzicht van de stand van kennis, thema's en de huidige vragen die binnen de archeologie leven. Daarmee is de NOaA richtsnoer en inspiratiebron voor het uitvoerende, borende en gravende onderzoek. Hij brengt in kaart waar op dit moment de grenzen van onze kennis liggen en welke vragen beantwoord moeten worden om nieuwe, betekenisvolle kennis te genereren.

De term onderzoeksagenda suggereert dat archeologen een eigen inhoudelijke, wetenschappelijke onderzoekskeuze maken. Dat is maar deels het geval, want hoe dan ook vindt onderzoek alleen plaats op locaties waar het bodemarchief door anderen verstoord gaat worden. De agenda wordt in de praktijk dus door de veroorzaker of verstoorder bepaald. Maar als planaanpassing niet mogelijk blijkt en onderzoek uitgevoerd moet worden kan de onderzoeksagenda de onderbouwing geven voor de keuze voor behoud of niet en dient als de ondersteuning voor het gemeentelijk besluit.

De archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (2009)

Tijdens de cursus Dordtologie wordt de geschiedenis van binnenstad en het buitengebied van Dordrecht vanuit veel verschillende disciplines en door vakexperts gepresenteerd. Het leek mij een uitdaging te kijken hieruit onderzoeksvragen voor de nog op te stellen Dordtse Onderzoeksagenda Archeologie te distilleren.

Vragen voor de onderzoeksagenda

Speerpunten in het archeologisch onderzoek in Dordrecht zijn nu:

- de (re)constructie van het laatmiddeleeuwse landschap van vóór de Sint Elisabethsvloed van 1421 (opkomst en ondergang van de Grote of Zuid Hollandse Waard)
- het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Dordrecht
- het dagelijks leven van de middeleeuwse en latere bewoners van de stad Dordrecht én de dorpsbewoners in de Grote Waard en hun onderlinge relaties.

Het accent ligt op de middeleeuwse periode omdat dit het archeologisch niveau is dat het hoogst ligt en dus in de praktijk het meest bedreigd wordt.

Op basis van de verschillende presentaties zijn de volgende vragen (weer) boven water gekomen:

1. Stadswandeling

De wandeling startte op de Boogjes, de locatie van de laatmiddeleeuwse stadsmuur en stadsgracht. Voor archeologen de grens tussen binnenstad en buitengebied van het middeleeuwse Dordrecht. Tenminste als de Spuihaven inderdaad de 'fossatum' of gracht is die met toestemming van graaf Floris V (1270 en 1284) gegraven is.

Is de Spuihaven de in 1270 en 1284 genoemde 'fossatum' of gracht? Of betreffen deze bronnen het pas eind 19e eeuw gedempte uitgebreide binnengrachtstelsel met spranten?

2. Schilderkunst 16e-19e eeuw

Bij de uitvoer van een archeologisch bureauonderzoek wordt alle beschikbare informatie over een plangebied gebruikt. Dus ook eventuele kunstwerken waar de vroegere bebouwing van het plangebied op staat. Het oudste kunstwerk waar Dordrecht en omgeving op staat is het Sint Elisabethsaltaar uit ca 1490 (15e eeuw). Helaas kwam de 19e eeuwse Dordtse topografische tekenaar Rutten, van groot belang ook voor archeologie, niet aan bod.

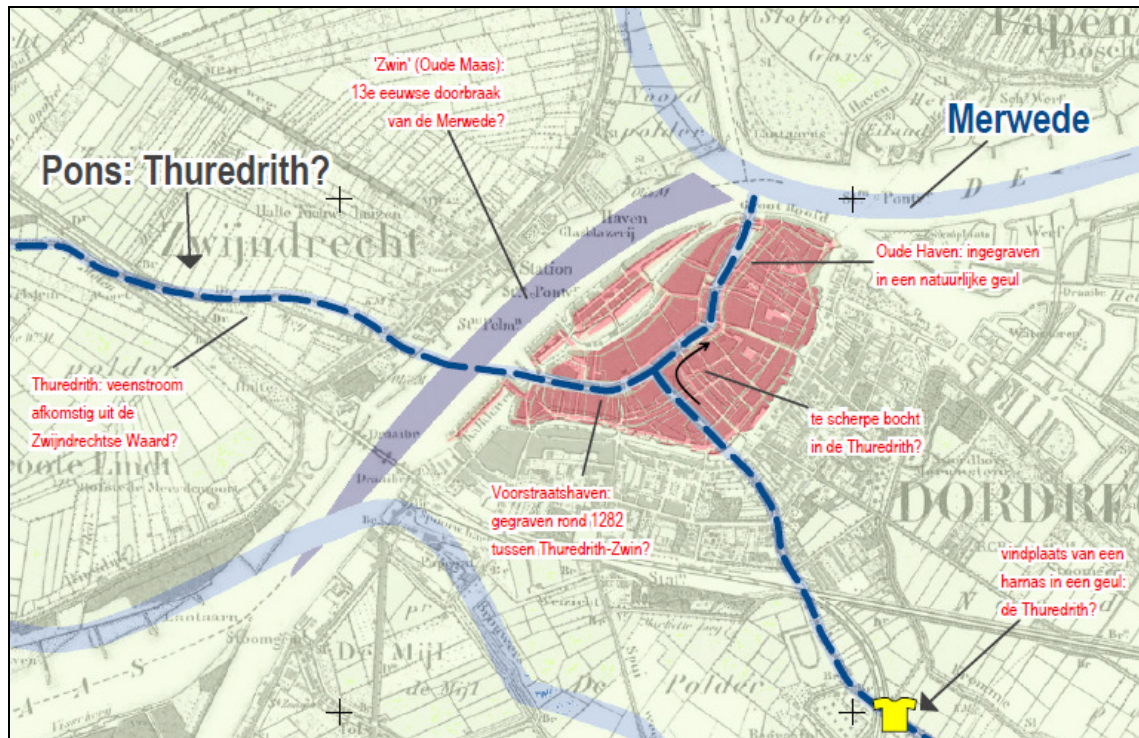
Hoe betrouwbaar en bruikbaar zijn de vele schilderijen en prenten van Dordt? Of kunnen ze alleen als aardige illustraties dienstdoen?

3. Algemene geschiedenis

Het is schier ondoenlijk om de hele geschiedenis van Dordrecht in zo'n korte tijd te laten zien. Duidelijk werd dat we eigenlijk nog bijzonder weinig weten over het ontstaan van de stad en de groei tot aan de Dordtse gouden eeuw. De oudste kaart van Dordrecht dateert pas uit het begin van de 16e eeuw, als de binnenstad van Dordt al grotendeels zijn uiteindelijke vorm heeft gekregen.

De mooie reconstructiekaarten van de eerste eeuwen van het dorp/de stad zijn op relatief weinig onderzoek gebaseerd en vooral op archiefbronnen.

Waar stroomde de rivier de Thuredrith, waaraan Dordt zijn naam aan ontleent en op welks oevers de eerste bewoning ontstond, oorspronkelijk? Het noordoostelijke deel van de Wijnhaven-Voorstraatshaven is zeker van natuurlijke oorsprong. Dat is door archeologisch onderzoek vastgesteld. Is het westelijke deel van de Voorstraatshaven ook van natuurlijke oorsprong of is die gegraven?

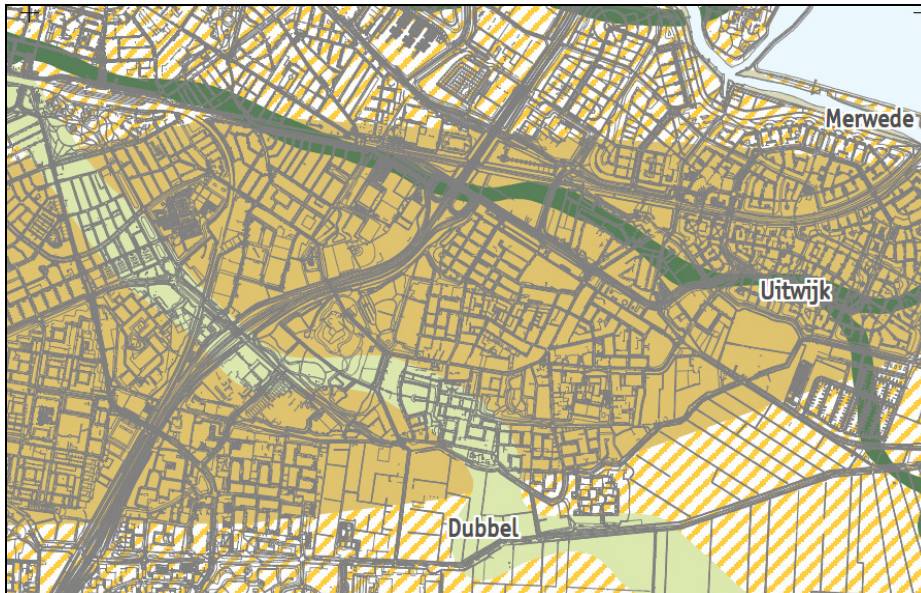

De kwestie van de Thuredrith in kaart (RAAP 2009)

4. Landschapshistorie

Tot nu toe gingen wij er voor Dordrecht van uit dat het huidige polderlandschap van na 1603 geen afspiegeling is van het dieperliggende en verdrongen laatmiddeleeuwse landschap van voor 1421. Het dikke Merwededek heeft het oude landschap opgevuld, afgedekt en als het ware 'gladgetrokken'. Nu is er twijfel ontstaan vanwege de stelling dat voor een deel van de oudste dijken juist gebruik is gemaakt van de toen al hoger in het landschap liggende en als eerste weer boven water komende oudere stroomgordels.

Volgt de kronkelende Oudendijk, als oudste polderdijk het traject van een oudere stroomgordel, in dit geval de rivier de Dubbel? En zou de huidige Blekersdijk/Dubbeldamseweg/Dordwijklaan/Dubbelseynlaan/Kromme Zandweg de loop van de Thuredrith kunnen volgen?

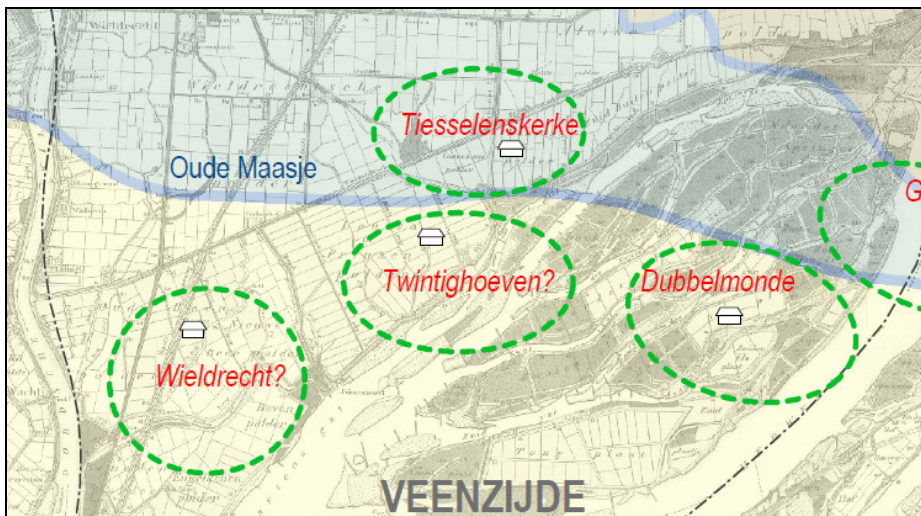

De loop van de rivier de Dubbel (lichtgroen) en de Uitwijk stroomgordel (donkergroen) op de geologische kaart van Dordrecht.

5. Zuiden van Zeedijk

De meest directe herinnering aan de Sint Elisabethsvloed van 1421 is natuurlijk de Biesbosch. Oorspronkelijk heel groot, nu teruggebracht tot twee buitendijkse natuurgebieden in het oosten en zuiden van de gemeente. Vóór 1421 stroomde hier de rivier het Oude Maasje. De rivier was ook de grens tussen grafelijk en prinselijk bezit en (vis)rechten. Op de oevers van deze rivier lagen enkele dorpen waaronder het dorp Twintighoeven op de zuidoever.

Lag het dorp of het ambacht Twintighoeven in de huidige Louisapolder, in de buurt van het Museum Twintighoeven? En wat kun je hier nog van terugvinden gezien de ligging zeer nabij de inbraak vanuit zee in 1421?

Detail uit de reconstructie van de Groote Waard vóór 1421 met de verwachte verdrongen dorpen (RAAP 2009)

6. Middeleeuwse kerkelijke kunst

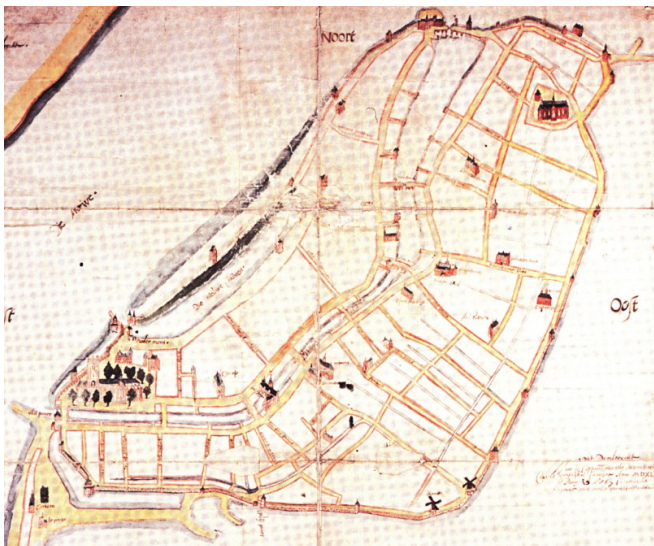
Tijdens het kijkje in de Augustijnenkerk viel het oog op een fraai 12e-13e eeuwse rood zandstenen doopvont dat volgens de beschrijving mogelijk afkomstig is uit een in 1421 verdrongen dorp. Het heeft lange tijd in de tuin van het Dordrechts Museum gestaan. Ook tijdens het onderzoek op het Gezondheidspark is een brok rode zandsteen gevonden. Deze natuursteen moet van elders, waarschijnlijk Duitsland zijn aangevoerd.

Waar kan het roodzandstenen doopvont uit de Augustijnenkerk vandaan komen?

7. 1000 jaar religie

Het Minderbroederklooster stond aan de Voorstraat, het Augustijnenklooster staat aan de Voorstraat en het Bagijnhof stond aan de Visstraat/Bagijnhof. De oudste, mid 13e eeuwse kloosterinstellingen staan aan de landzijde van de stad. Het Bagijnhof stond eigenlijk aan een zijstraat.

Wat is het belang van de kloostercomplexen voor de vroege stadsontwikkeling? Bepaalden de grenzen van hun grondgebied de aanleg van de eerste zijstraten?

Detail uit kaart uit 1545 van Van Deventer met alle kerken en kapellen.

8. Economie en samenleving

De binnenstad van Dordrecht kent sinds de middeleeuwen een scheiding tussen een poort- of waterzijde en een landzijde. Het lijkt er op dat van oudsher aan de poortzijde de handel werd gedreven en aan de landzijde de ambachten werden uitgevoerd.

Waar stonden de vele gildehuizen in de stad en zijn deze ook archeologisch traceerbaar of vaststelbaar?

9. Scheepvaart en scheepsbouw

Bouwen op huiden is een hardnekkig verhaal, maar het klopt als je voor huiden scheepshuiden leest. Het funderen op oud scheepshout was in de middeleeuwen gebruikelijk. Ook het eerste stenen huis van Dordrecht, de lakenhal Huis Scharlaken is er op gebouwd. Eeuwen later blijkt er zelfs een speciaal type schip te zijn dat na lossen van de vracht werd gesloopt voor hergebruik.

Kan het secundair als fundering gebruikte middeleeuwse scheepshout iets over de destijds gebruikte type schepen zeggen?

Fundering van de kerk van het in 1421 verdrinken dorp Wolbrandskerke. Voor het liggende hout zijn oude zogenoemde scheepshuiden – herkenbaar aan de vele ronde gaten - hergebruikt.

10. Bouwen en wonen

De nu nog bovengronds zichtbare oudste stenen huizen, Zeepaert, Gulden Os en Beverenburch staan aan de Wijnstraat, de poortzijde van de stad. Maar de Wijnstraat werd de 'nieuwe dijk' genoemd en dat suggereert dat de Voorstraat de oude dijk was. En dat hier aan de landzijde waarschijnlijk ook de oudste bebouwing heeft gestaan.

Waar ligt de oudste bebouwing van Dordrecht? Aan de landzijde of de poortzijde?

11. Monumentenzorg

De binnenstad van Dordrecht kent een zeer groot aantal monumenten. Bij uitzondering vindt er archeologisch onderzoek plaats binnen een monument. Bijvoorbeeld als de keldervloer verlaagd

moet worden in verband met toekomstig gebruik, zoals in het huis Roodenburg (ook wel Drukkerij Holster). De Wijnstraat is als straat meermaals opgehoogd.

Zijn de nu halfverdiepte kelders van het huis Rodenburg (maar ook van huis Henegouwen) inderdaad kelders of zijn het eigenlijk onderhuizen of was het in de middeleeuwen gewoon de begane grond?

Onderhuizen of kelders van huis Henegouwen (midden) en Huis Roodenburgh (helemaal rechts)

Toekomstig onderzoek

Een deel van de bovenstaande vragen zal waarschijnlijk nooit door archeologisch onderzoek beantwoord worden. Opname in de onderzoeksagenda geeft in elk geval aan dat deze vragen van groot belang zijn en dat er antwoorden gezocht worden. Als zich dan een onderzoekskans voordoet, kan de gemeente goed onderbouwd besluiten dat dit onderzoek uitgevoerd moet worden om daarmee de gewenste kenniswinst over de vroege stadsontwikkeling te behalen.

Jacqueline Hoevenberg
Senior archeoloog beleid & advies
Stadsontwikkeling/Ruimtelijke Realisatie
18 april 2012